

Білім берудің мәселелері мен келешегі Проблемы и перспективы образования Problems and prospects of education

FTАМИ 376.23

Ш.А.БАЛГИМБЕКОВ¹, К.Е.КУШНАЗАРОВА¹, Ш.БОЛАТҚЫЗЫ¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан),
balgimbekov@inbox.ru; sazanova.aydana@mail.ru
<https://doi.org/10.51889/2020-3.2077-6861.11>

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада денсаулығының мүмкіндіктері шектеулі мүгедек балалардың дене тәрбиесінің психологиялық және педагогикалық ерекшеліктері баяндалады. Соңғы бес жылда еліміздегі мүгедектер саны 7,5%-ға көбейіп, 674,2 мың адамға жетіп отыр, қазір 18 жасқа дейінгі 86956 мүгедек бала тіркелген, оның 90%-ын 16 жасқа дейінгі балалар құрайды. Авторлар көру, есту, сөйлеу және тірек-қимыл аппараты мен жүйке жүйесі қызметінің бұзылулары бар балалардың психологиялық дамуындағы өзгерістерге сипаттамалар берген. Денсаулығында тұрақты ауытқулары және мүгедектігі бар балаларды дене-қозғалыс сапалары мен рухани күштерін дамыту арқылы әлеуметтік интеграциялауда аса маңызды дене тәрбиесінің арнайы саласы болып табылатын бейімдік дене шынықтырудың әдістемелік сұрақтарына тоқталған. Бейімдік дене шынықтыру саласында білім беретін ұйымдардың педагог-жаттықтырушылардың кәсіби біліктілігіне қойылатын талаптар ұсынылған.

Түйін сөздер: дене тәрбиесі; мүгедек балалар; денсаулық; психологиялық даму; бейімдік дене шынықтыру; дене жаттығулары; түзету; әдістеме; педагог-жаттықтырушы.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2016 жылғы 11 қаңтардағы №168 Жарлығымен дене шынықтырудың дәстүрлі бағыттарымен бірге бейімдік дене шынықтыру мен спорттың әлеуметтік маңызы айқындалып, елімізде дене шынықтыру мен спортты дамытудың Тұжырымдамасы бекітілген[1]. Мұнда негізгі мақсаттардың қатарында денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени және спортпен шұғылдануға белсенді түрде тарту бағыты аясында бейімдік дене шынықтыру мен спорттың дамуына жағдай жасауға бағытталған бірқатар іс-шаралар жоспарланып отыр. Алайда, қазіргі кезде денсаулығының мүмкіндігі шектеулі мектеп жасындағы балалар мен жасөспірімдер еліміздің білім-тәрбие беру мекемелерінде оқу барысында дене шынықтыру және спорт-

пен шұғылдануда әр түрлі қиындықтарға тап болып, арнайы түзету-педагогикалық және психологиялық-әлеуметтік қолдауды қажет етуде [2; 3; 4].

Соңғы жылдары Қазақстанда бала мүгедектігі азаймай отыр, себебі балалар арасында іштен туа біткен ауытқулар, көру-есту қабілетінің бұзылулары, тірек-қимыл аппаратының кемістіктері, жүйке жүйесінің аурулары жиі орын алуда. ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметі бойынша, елімізде соңғы бес жылда мүгедектер саны 7,5%-ға көбейіп, 674,2 мың адамға жетіп отыр [5]. Ал, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Балалар құқықтарын қорғау комитеті дайындаған Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндамада елімізде 18 жасқа дейінгі 86956 мүгедек бала тіркелген, оның 90%-ын 16 жасқа дейінгі балалар құрайды – деп көрсетілген [6]. Сондықтан, еліміздегі

денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімдік дене шынықтыруын педагогикалық-ұйымдастыру тұрғысынан жан-жақты зерттеп, дене жаттығуларын пайдаланудың тиімді жолдарын қарастыру білім беру саласындағы өзекті мәселенің бірі болып отыр.

Әр түрлі ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға) ұшырап, олардың зардаптары мен кемістіктердің әсерінен ағзасының функциялары бұзылып, денсаулығы нашарлауына байланысты тұрмыс-тіршілігі шектеліп, оны әлеуметтік қорғау қажеттігі туындаса, бала мүгедек ретінде танылады. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңының 8-бап, 4-тармағында мемлекеттің инклюзивті білім беру мақсаттарын жүзеге асыра отырып, мүмкіндігі шектеулі азаматтарға олар білім алуы үшін, дамуындағы бұзылушылықты түзеу және білім берудің барлық деңгейлерінде әлеуметтік бейімделу үшін арнайы жағдайлармен қамтамасыз ететіндігі атап көрсетілген [7].

Зерттеу әдіснамасы. Мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізудің екі жолы бар. Бірінші жолы – баланы қоршаған ортаға бейімдеу. Бұл жолдың кемшілігі – біржақтылығында, сондықтан бұл жолмен керекті нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес. Әлеуметтену процесі екі жақты болуы керекті себепті дайындық процесінде интеграцияның объектісі ғана емес, сонымен қатар белсенді субъектісі болу керек. Екінші жолы – мүмкіндігі шектеулі баланы әлеуметтік ортаға енгізу дайындығымен бірге, әлеуметтік ортаны мүмкіндігі шектеулі баланы қабылдауға дайындау. Әлемдік психологияда әйгілі ғалым Л.С.Выготский: «Бала бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі – бала психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі – кемістігін қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері» – деп атап көрсетеді [8].

Денсаулығының мүмкіндігі шектеулі бала бойындағы кемістікті педагогикалық және психологиялық жолдармен толықтыруға

болады, ол үшін кемтар балаларға үнемі қамқорлық көрсетіп, оқыту мен тәрбиелеу істерін жүйелі түрде жүргізіп отыру керектігіне ерекше мән беру қажет. Бейімдік дене шынықтырудың негізгі түрлерінің мазмұны мен міндеттері дене тәрбиесі мүмкіндіктерінің, құралдары мен әдістерінің әлуетін ашады, олардың әрқайсысы ерекше бағыттылығына ие бола отырып, мүгедектің өміршеңдігін барынша арттыруға ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның жан-жақты дамуына да ықпал етеді [9].

Мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық жағдайы өзіне тән ерекшеліктермен сипатталатыны белгілі [10]. Көбінде олар селсоқ, өзіне-өзі сенімсіз, кейбіреулері шектен тыс ызакор болып келеді. Олардың эмоциялары әлсіз, алайда күйзелістері тұрақты, терең болады. Мұндай балалар айқайлауға, жүгіруге, рұқсатсыз зат алуға, шулауға, қырсығуға болмайтындығын түсінбейді. Міне, мүмкіндігі шектеулі балалармен дене шынықтыру және спортпен айналысуда жұмыс істеудің қиындығының өзі де осында [11].

Елімізде қазіргі кезде көру қабілеті бұзылуына байланысты мүгедек балалардың саны 4, 5 мыңды құрап отыр. Олардың психикалық дамуы көзі дұрыс көретін балалардағы заңдылықтарға ие, бірақ визуалды бағдардың жоқтығы қозғалыс саласына, әлеуметтік тәжірибенің мазмұнына, эмоциялық ерік аясына, мінезіне, сезімтал тәжірибесіне әсер етеді. Олардың психикалық дамуында байланыс, қарым-қатынас және сөйлеу ерекше роль атқарады. Мұндай балаға жаңа жағдайларға бейімделу үшін көп уақыт қажет, объектімен неғұрлым егжей-тегжейлі танысу қажет, балалармен қарым-қатынаста мұндай бала қабылдаудың полисенсорлық сипатын пайдаланады. Көру қабілеті бұзылған көптеген балалар үшін қозғалыстың шектелуі, дене күйінің стереотипиясы, эмоциональдық жай-күйді көрсетуде жаттандылық пен біркелкілік тән [12; 13; 14]. Танымдық сұраныстың қанағаттандырылмауы мұндай балалардың психофизиологиялық жағдайына әсер етеді, олар айналасында болып жатқан жағдайға тез қызығушылық жоғалтады, пассивті және немқұрайлы болады.

Көру қабілеті бұзылған балалардың кемістігінің құрылымдық өзгешілігі осы санаттағылармен бейімдік дене шынықтыру сабақтарын өткізудің өз ерекшеліктеріне әкеледі. Бұл жағдайда бейімдік дене шынықтырудың мақсаты – баланың қозғалыс белсенділігінің, атап айтқанда оның кеңістік бағдарлы қызметінің барынша еркіндігін, тиімділігін, үнемділігін және қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Сабаққа міндетті түрде көз тіндеріндегі қан айналымын жақсарту үшін, аккомодациялық бұлшық еттің жұмысын жақсарту үшін, бұлшық ет пен көздің шелін (көздің ағын) нығайту үшін, көздің шаршауын жою үшін арнайы жаттығулар кіреді.

Көру қабілеті бұзылған балалардың белгілі бір дағдыларын жетілдіру үшін оқылатын қозғалыстарды бірнеше рет қайталау қажет. Оқу материалын қабылдау қиындықтарын ескере отырып, көру қабілеті бұзылған бала оқу үрдісінде оқушылардың сенімін, қауіпсіздік, жайлылық және сенімді сақтандыру сезімін тудыратын жаттығуларды таңдауда ерекше тәсілдеуді қажет етеді.

Елімізде есту қабілетінің бұзылуына байланысты мүгедек балалардың саны қазіргі таңда 4, 5 мыңды құрап отыр. Есту қабілетінің бұзылыстары балаларда ойлау, есте сақтау, қабылдау және тағы басқа танымдық үдерістердің дамуына әсерін тигізеді. Саңырау балалардың танымдық және сөйлеу қызметінің ерекшеліктері қозғалыс талдағышының дамуына өз ізін қалдырады және қозғалыс дағдыларының барлығын дерлік игерілуіне, қозғалыс қасиеттерінің дамуына әсерін тигізеді [15; 16].

Саңырау балаларға арналған мектептердегі дене шынықтыру сабақтарында оқыту негізінен көрсету және қарым қатынастың ым-ишарат және мимикалық түрі негізінде жүргізіледі. Нашар еститін балалармен сабақ жүргізетін оқытушыға осы нозология кезіндегі тілдесу тәсілдерінің ерекшеліктерін білу маңызды.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларда дыбыс жүйесінің жетілмегендігі, ауызша

сөйлеу мәнелі құралдарының дамуындағы ауытқулар, сөйлеу ырғағының қалыптасу ерекшеліктері, сөйлеу әрекетінің жеткіліксіз деңгейімен байланысты лексикалық кемшіліктер, байланыстырып сөйлеудің дамуындағы ауытқулар сияқты сыртқы белгілер байқалуы мүмкін. Бір жағдайларда бұл ауытқулар сөйлеу анализаторының белгілі бір бөлімінің зақымдануының нәтежиесі болып табылады (сөйлеу тілінің ауыр бұзылуы) – алалия (сөйлеу алмау), дизартрия (тілдің күрмелуі), ринолалия, афазия, (күрделі дислалия, кекштену), басқаларында тілдік жүйенің белгілі бір компонентінің дамуымен байланысты пайда болады. Сөйлеу қызметіндегі аталған бұзылулар баланың сенсорлық, интеллектуальдық, аффективті-ерік және тұрақты салаларда өтетін барлық психикалық процесстерге әсер етеді [17; 18].

Сөйлеу қабілетінің бұзылыстары бар балалармен жүзеге асырылатын дене тәрбиесінің мақсаты дене шынықтыруды қалыптастыру арқылы тұлғаның жан-жақты дамуына оң ықпал ету болып табылады. Ол әр түрлі педагогикалық әсер етудің түзету бағыттылығы бар компоненттерден тұрады: ұсақ моториканы түзету және дамыту; сөйлеу қызметін жандандыру; жалпы физикалық дайындықты арттыру; босаңсуды түзету; тыныс алу жүйесінің дамуы; тірек-қимыл аппараты бұзылуының алдын алу және түзету жаттығулары. Сонымен қатар, түзету екі бағытта жүзеге асырылған психоэмоционалдық саланы қалыпқа келтіруге арналған жаттығулар – денеге бағытталған психотехниканы пайдалану (созылу жаттығулары, бұлшық ет релаксациясы) және қарым қатынастың вербалды және вербалды емес компоненттерін дамыту (мимикалық және пантомимикалық жаттығулар, коммуникативтік жаттығулар мен ойындар) орындалады.

Балалар арасындағы мүгедектің жетекші себебі ретінде тірек-қимыл аппаратының зақымданулары болып отыр. Оларды шартты түрде 4 негізгі топқа бөлуге болады: балалар церебральды сал ауруының салдарымен, жұлынның зақымдануымен, аяқ-қолдың ампутациясы мен дамымауы және

басқа да аурулар тобымен байланысты. Әрбір топ үшін баланың функциональдық қасиеттеріне әсерін тигізетін өз көріністері тән. Осыған байланысты тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар контингенті клиникалық қатынаста да, психологиялық-педагогикалық қатынаста да өте әртекті болып келеді. Оларда психомоторлық бұзылыстардың ауырлық дәрежесі бір жағына өрескел бұзушылықтар, екінші жағында минималды бұзушылықтар бар үлкен диапазонда кұбылады [19; 20]. Жеңіл қозғалыс бұзылыстарында айқын интеллектуальдық және сөйлеу бұзылыстары, ал қозғалыс патологиясының ауыр дәрежесінде интеллектуальдық және сөйлеу тілінің дамуындағы елеусіз ауытқулар байқалуы мүмкін. Церебральды сал ауруы бар балаларда қозғалыс үйлесімінің бұзылыстары жиі байқалып, спастикалық диплегия, атоникалық және астатикалық түрлері өзгешеліктермен ерекшеленеді. Осындай қимыл-қозғалыс ерекшеліктерімен қатар, психикалық дамудағы айрықша ауытқулар (танымдық қызметтің, эмоциональдық-ерік аясының және тұлғаның қалыптасуының бұзылулары) тән. Балаларда сөйлеу тілінің барлық жағының, яғни лексикалық, грамматикалық және фонетико-фонематикалық қалыптасуында тежелу мен бұзылу байқалады.

Жұлын жарақаттары немесе аурулары бар балаларда мүгедектер арбасын немесе балдақтарды қолданумен, өз қатарластары сияқты ойнауға мүмкіндік болмауымен байланысты жабығу сезімі байқалады. Қозғалу қабілетінің бұзылуы балалардың тіршілік кеңістігін шектейді, әлеуметтік депривацияға әкеліп соқтырып, айналасындағылармен қарым-қатынас жасауға қажетті дағдыларды машықтандыруды және күйзеліс жағдаяттарын жеңудегі бейімдік копинг-стратегияларын қолдану мүмкіндігін тежейді.

Балаларда ампутациямен байланысты психо-эмоциялық жағдайдың бұзылуы ұжымға қайта келгенде дамиды. Бұл кезеңде 16,8% жағдайларда кездесетін невроздық реакциялар пайда болуы мүмкін. Мүгедек

бала адамдардың алдында, әсіресе балалар ұжымында ұялу, кемсіну және үрей сезімдерін сезулері мүмкін.

Бұл санаттағы мүгедектермен дене тәрбиесі сабақтарын өткізу барысында жаттықтырушы мұғалім балаға әрбір жаттығуды орындалып жатқан қимылдың сипатын көрсететін сөздермен жеткізуі керек. Мысалға, тиісті қимылдар кезінде «қолды көтеріміз, басты еңкейтеміз» және т.б. Мүмкіндігінше, барлық жаттығуларды айна алдында орындаған жөн, бұл дене сұлбасын және қалпын, ал содан соң оптико-моторлық және есту-моторлық байланыстар көмегімен қозғалыс үлгілерін де сезінуді меңгеруге және бекітуге қажет болады. Қандай да бір қимылды қалыптастыруға бағытталған барлық жаттығулар тыныс алу гимнастикасы жаттығуларымен кезектестіріліп отыру керек.

Тірек-қимыл аппаратының қазіргі кезде балалар арасында жиі тараған кейбір бұзылуларын түзетуде жүру, саптағы жаттығулар, арқа бұлшық еттерінің, құрсақ тығыршығының жалпы және күш төзімділігін жаттықтыруға, бас пен қолаяқтарды қалпына келтіруге, қоғалыс үйлесімділігі, тепе-теңдік функцияларын дамытуға, мүсін мен жүрісті түзетуге, ырғақты дамыту мен қимылдардың кеңістіктік бағдарлануына арналған жаттығулар аса жоғары маңызға ие [21].

Пікір алмасу. Мүмкіндігі шектеулі балаларға дене тәрбиесі сабағын, көбіне, олардың жанына жақын болып келетін ойын түрінде өткізу тиімді. Өйткені, мүмкіндігі шектеулі балалардың эмоциялық көңіл-күйі көбінесе ойын және қимыл-қозғалыс әрекетіне көрініс береді. Ойынның психологиялық негізіне бала жанының сезімдер басымдылығы, оны айқындаудың еркіндігі, шынайы күлкі, көз жасы, қуаныш, яғни, дене тұрғысынан да, психикалық аяда да көрініс беретін баланың табиғи буырқанды сезімдік іс-қызметі болып табылады. Бұл үдерістің құпиясы адамның психофизиологиялық аясында жатыр. Шынымен де, егер де бала бір қалыпты отырыста ұзақ уақыт бойы отыра берсе, онда

оның қимыл-қозғалысқа деген қажеттілігін сезе бастайды да, еш бір мақсатсыз қимыл-қозғалыстар жасай бастайды: жүгіреді, секіреді, жұлмаласа итереді.

Дене шынықтыру сабағында эмоциялық тонусты ерекше күшейтетін ойындардың ішінде секіріп ойнауды, қуып жетуді, ұстап алуды әртүрлі нұсқаларымен пайдалану тиімді болады. Барлық балаларды ширақ қимылға тарта отырып, бұл ойындар қан айналымын күшейтеді, тыныс алуды тереңдетеді, құрсақ қуысындағы, бас сүйегі мен аяқтағы қанның үю құбылыстарын жоюға көмектеседі. Жаттығулардың ішінде иық, белдеу еттерінің, кеуде, аяқтың негізгі топтарын интенсивті жұмыс істеуге тартатын, тұлғаны түзейтін, жүйке жүйесінің қызметін жандандыратын балаларға тағын жаттығулар қолданылады. Мысалы, қолдарды жоғары көтеру, оларды бұлғау, жан-жаққа созу, төмен түсіру; тартылу, жартылай отыру, отыру, аяқты тізеден бүгу; кеудені жан-жаққа қисайту, алғатөмен иіліп, ізінше бойды тіктеп түзеу, т.б. Мүмкіндігі шектеулі балалардың танымдық күзіреттілігін қалыптастыру мақсатында арт-терпиялық әр түрлі әдістерді де қолдану аса маңызды [22].

Нәтижелері. Мүмкіндігі шектеулі балаларға сабақ жүргізетін дене тәрбиесі оқытушысына қойылатын талаптар да аса жоғары ерекшеліктермен сипатталады [23]. Бейімдік дене шынықтыру мұғалімінің басшылыққа алатын негізгі ұстанымдары:

- мүмкіндігі шектеулі бала мен жаттықтырушы-ұстаз арасындағы педагогикалық әдеп пен ынтымақтастықтың сақталуы;

- балалардың психологиялық жағдайы және мүмкіндік деңгейлерін ескеру;

- оқушы балаларға берілген тапсырманың шектен тыс ауыр болмауы;

- оқушылармен сабақ жүргізу барысында тапсырманың бала зердесіне әсер етуін, оның қабылдауын, есте сақтауын назардан тыс қалдырмау;

- мүмкіндігі шектеулі баланың ата-ана-

сымен тығыз байланыста болу.

Біздің пайымдауымызша, денсаулығы мен дамуында кемістігі бар балалармен жұмыс істейтін педагог-маманның бейімдік дене шынықтырудың теориясы мен әдістемесінен, анатомия, физиология, түзету педагогикасы мен психологиясы, спорт медицинасынан кәсіби дайындығы терең, ал балалардың көру, есту, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты және жүйке жүйесі қызметінің бұзылулары мен оларды емдеудің заманауи әдістерінен хабардарлығы жоғары болуы керек. Осындай жан-жақты білімді болуымен қатар, оның бойында мейірімділік, ұстамдылық, төзімділік, қайырымдылық, жанашырлық және кішкентай балаға құрмет көрсете білу сияқты жеке бас қасиеттері тән болғаны дұрыс. Ол мінезі байсалды, эмоциональдық және психологиялық тұрғыдан тұрақты, өзін өзі бақылай алатын жаттықтырушы-ұстаз болуы қажет.

Қорытынды. Сонымен, мүмкіндігі шектеулі балалардың бейімдік дене шынықтыруы барысында ағзаның физикалық және психикалық қасиеттері дамиды, функциональдық мүмкіндіктері артады, оларда арнайы білім, қозғалыс дағдылары мен машықтарының кешені қалыптасады. Дене жаттығуларымен айналысу мүгедек балалар үшін аса маңызды, себебі олар біруақыттағы дене, психикалық және әлеуметтік бейімделудің өте тиімді амалдары мен әдістері болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жүргізілетін бейімдік дене тәрбиесі сабақтарының әдістемесі жаттығушыларының бірдей мүмкіндіктерін ескеретін базалық және ауруына сәйкес жекеленген қозғалыс пен психологиялық қасиеттерін есепке алатын белгілі бір топқа байланысты бағытталған вариативтік құрылымды құрамына кіргізіледі. Базалық құрылымына жүру, жай жүгіру, бір орында тұрып жасалатын жалпы дамытушылық жаттығулар, иілу, бұрылу, айналу, секіру, тыныс алу жүйесіне арналған жаттығулар, қайта қалыпқа келтіруге бағытталған жаттығулар икемділік, жүктемені біртіндеп

арттыру негізінде ойын түрінде қайталау әдісі арқылы жасалатын жаттығулар кіреді. Ал, мүгедек баланың денсаулығындағы кемшілікке тән бұзылым белгілерін есепке алатын вариативтік құрылымға емдік дене шынықтыру: біртіндеп жүктемені арттыру негізінде секіртпемен, доптармен, спорттық жаттығу құрылғыларында біркелкі, қайталанып орындалатын түзетуші гимнастика жаттығулары енгізіледі.

Педагогикалық білім берудің гуманистік мақсаты бейімдік дене шынықтыру психологиялық ерекшеліктерін ескеруге міндетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» 2016 жылғы 11 қаңтардағы № 168 Жарлығы /Астана, Ақорда.

[2] Лебедева Н.Н. Организация специальных образовательных условий для детей с ограниченными возможностями в учреждениях образования Казахстана /Актуальные проблемы теории и практики инклюзивного образования: Материалы международной научно-практической конференции, 20 октября. – Уральск, 2016. – С.13-15.

[3] Сыздыкова С.Ж., Марчибаева У.С. Развитие адаптивной физической культуры в Казахстане на современном этапе /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.53-57.

[4] Мовкебаева З.Б. Проблемы и перспективы развития инклюзивного образования в Республике Казахстан на современном этапе /Психология и педагогика. – 2016. – №3(28). – С.75-81.

[5] Тимурова А. За пять лет число инвалидов в Казахстане увеличилось на 7,5%. [Электронный ресурс]: URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-velichilos-na-7-5> (қаралған мерзімі: 02.03.2020).

[6] Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама. [Электронный ресурс]: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/17155?lang> (қаралған мерзімі: 02.03.2020).

[7] Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы, (8-бап, 4 тармақ, 21-5 тармақшасы).

[8] Выготский Л.С. Основы дефектологии. – Санкт-Петербург: Лань, 2003. – 654 с.

[9] Фильчаков С.А., Чернышева И.В., Шлемова М.В., Егорычев Е.В. Адаптивная физическая культура в жизни инвалидов /Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – №7-2.– С.87-97.

[10] Литош Н.Л. Адаптивная физическая культура: психолого-педагогическая характеристика детей с нарушениями в развитии: Учебное пособие. – М.: СпортАкадемияПресс. – 2002. – 140с.

[11] Demirdzhi P. The impact of physical education and sport activities on the fitness level of children with special educational needs. Dissertation, NSA, Sofia, 2019.

[12] Anne Züll, Vera Tillmann, Ingo Froböse, Volker Anneken & Vassil Girginov (Reviewing editor) (2019) Physical activity of children and youth with disabilities and the effect on participation in meaningful leisure-time activities, Cogent Social Sciences, 5:1, DOI: 10.1080/23311886.2019.1648176

[13] Inoue, S., Kawashima, M., Hiratsuka, Y., Nakano, T., Tamura, H., Ono, K., Murakami, A., Tsubota, K., & Yamada, M. (2018). Assessment of physical inactivity and locomotor dysfunction in adults with visual impairment. Scientific reports, 8(1), 12032. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-30599-z> (қаралған мерзімі: 02.03.2020)

[14] Tindall, Daniel & Foley, John & Beets, Michael & Lieberman, Lauren. (2017). Physical activity levels of children with visual impairments during an adapted sports camp. British Journal of Visual Impairment. 35. 143-153.

10.1177/0264619616674334.

[15] Omar, Shokhan & Yasin, Mohd & Razak, Mohd & Dauwed, Mohammed. (2019). Physical Activity Measurement for Hearing Impairments in Different Age Level. 8. 29-35.

[16] Barboza, Clévia & Ramos, Alex & Abreu, Paula & Castro, Helena. (2019). Physical Education: Adaptations and Benefits for Deaf Students. *Creative Education*. 10. 714-725. 10.4236/ce.2019.104053.

[17] Wouters, M, Evenhuis, HM, Hilgenkamp, TIM. Physical activity levels of children and adolescents with moderate to severe intellectual disability. *J Appl Res Intellect Disabil*. 2019; 32: 131– 142.

[18] Skordilis Emmanouil, Greenlees Iain, Chrysagis Nikolaos, Grammatopoulou Eirini, Arriaga Andres, Vaquero Fernandez Almudena, Gaillard Joel, Skordilis Antonios, Dias Joao, Papadopoulou Vassiliki and Serras Dionysios(2019). The effect of a European-based exercise program upon the health-related physical fitness of individuals with intellectual disabilities: The alive and kicking perspective, *Journal of Sports Medicine and Therapy*.4, 081-093. doi:10.29328/journal.jsmt.1001048

[19] Jaarsma, Eva & Smith, Brett. (2017). Promoting physical activity for disabled people who are ready to become physically active: A systematic review. *Psychology of Sport and Exercise*. 10.1016/j.psychsport.2017.08.010.

[20] Krops, L. A., Dekker, R., Geertzen, J., & Dijkstra, P. U. (2018). Development of an intervention to stimulate physical activity in hard-to-reach physically disabled people and design of a pilot implementation: an intervention mapping approach. *BMJ open*, 8(3), e020934.

[21] Балгимбеков Ш.А., Мухиддинов Е.М. Қазіргі кезде мектеп оқушылары арасында тірек-қимыл аппаратының жиі тараған бұзылуларын дене шынықтыру жаттығуларымен түзету /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.76-81.

[22] Айтбаева А.Б., Рахматулла М. Мүмкіндігі шектеулі балалардың танымдық құзіреттілігін қалыптастырудағы арт-терапиялық әдістердің рөлі /Педагогика және психология. – 2017. – №1(30). – 113-119 бб.

[23] Моисеева Н.А., Токтарбаев Д.С., Тунгышмуратова Л.С. О проблемах профессиональной компетентности педагогов организаций образования в сфере адаптивной физической культуры в Республике Казахстан /Адаптивная физическая культура и спорт: современное состояние и перспективы развития: Материалы I Международной научно-практической конференции, 19-20 сентября. – Нур-Султан, 2019. – С.49-53.

References

[1] KR Prezidentinin «Kazakstan Respublikasynyn dene shynykturu men sportty damytudyn 2025 zhyлга dejingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» 2016 zhylygy 11 kantardagy №168 Zharlygy /Astana, Akorda.

[2] Lebedeva N.N. Organizaciya special'nyh obrazovatel'nyh uslovij dlya detej s ogranichennymi vozmozhnostyami v uchrezhdeniyah obrazovaniya Kazahstana /Aktual'nye problemy teorii i praktiki inklyuzivnogo obrazovaniya: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 20 oktyabrya. – Ural'sk, 2016. – S.13-15.

[3] Syzdykova S.ZH., Marchibaeva U.S. Razvitie adaptivnoj fizicheskoy kul'tury v Kazahstane na sovremennom etape /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.53-57.

[4] Movkebaeva Z.B. Problemy i perspektivy razvitiya inklyuzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan na sovremennom etape /Psihologiya i pedagogika. – 2016. – №3(28). – S.75-81.

[5] Timurova A. Za pyat' let chislo invalidov v Kazahstane uvelichilos' na 7,5%. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-uvelichilos-na-7-5> (qaralfan merzimi: 02.03.2020).

[6] Kazakstan Respublikasyndary balalardyn zhardajy turaly bayandama. [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/documents/details/17155?lang> (qaralfan merzimi: 02.03.2020).

[7] Kazakstan Respublikasynyn «Bilim beru turaly» 2007 zhylygy 27 shildedegi №319-III Zany, (8-bap, 4 tarmak, 21-5 tarmakshasy).

[8] Vygotskij L.S. Osnovy defektologii. – Sankt-Peterburg: Lan', 2003. – 654 s.

[9] Fil'chakov S.A., Chernysheva I.V., Shlemova M.V., Egorychev E.V. Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura v zhizni invalidov /Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2014. – №7-2.– S.87-97.

[10] Litosh N.L. Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura: psihologo-pedagogicheskaya harakteristika detej s narusheniyami v razvitii: Uchebnoe posobie. – M.: SportAkademiyaPress. – 2002. – 140s.

[11] Demirdzhi P. The impact of physical education and sport activities on the fitness level of children with special educational needs. Dissertation, NSA, Sofia, 2019.

[12] Anne Züll, Vera Tillmann, Ingo Froböse, Volker Anneken & Vassil Girginov (Reviewing editor) (2019) Physical activity of children and youth with disabilities and the effect on participation in meaningful leisure-time activities, Cogent Social Sciences, 5:1, DOI: 10.1080/23311886.2019.1648176

[13] Inoue, S., Kawashima, M., Hiratsuka, Y., Nakano, T., Tamura, H., Ono, K., Murakami, A., Tsubota, K., & Yamada, M. (2018). Assessment of physical inactivity and locomotor dysfunction in adults with visual impairment. Scientific reports, 8(1), 12032. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-30599-z> (қаралған мерзими: 02.03.2020)

[14] Tindall, Daniel & Foley, John & Beets, Michael & Lieberman, Lauren. (2017). Physical activity levels of children with visual impairments during an adapted sports camp. British Journal of Visual Impairment. 35. 143-153. 10.1177/0264619616674334.

[15] Omar, Shokhan & Yasin, Mohd & Razak, Mohd & Dauwed, Mohammed. (2019). Physical Activity Measurement for Hearing Impairments in Different Age Level. 8. 29-35.

[16] Barboza, Clévia & Ramos, Alex & Abreu, Paula & Castro, Helena. (2019). Physical Education: Adaptations and Benefits for Deaf Students. Creative Education. 10. 714-725. 10.4236/ce.2019.104053.

[17] Wouters, M, Evenhuis, HM, Hilgenkamp, TIM. Physical activity levels of children and adolescents with moderate to severe intellectual disability. J Appl Res Intellect Disabil. 2019; 32: 131– 142.

[18] Skordilis Emmanouil, Greenlees Iain, Chrysagis Nikolaos, Grammatopoulou Eirini, Arriaga Andres, Vaquero Fernandez Almudena, Gaillard Joel, Skordilis Antonios, Dias Joao, Papadopoulou Vassiliki and Serras Dionysios(2019). The effect of a European-based exercise program upon the health-related physical fitness of individuals with intellectual disabilities: The alive and kicking perspective, Journal of Sports Medicine and Therapy, 4, 081-093. doi:10.29328/journal.jsmt.1001048

[19] Jaarsma, Eva & Smith, Brett. (2017). Promoting physical activity for disabled people who are ready to become physically active: A systematic review. Psychology of Sport and Exercise. 10.1016/j.psychsport.2017.08.010.

[20] Kroops, L. A., Dekker, R., Geertzen, J., & Dijkstra, P. U. (2018). Development of an intervention to stimulate physical activity in hard-to-reach physically disabled people and design of a pilot implementation: an intervention mapping approach. BMJ open, 8(3), e020934.

[21] Balgimbekov SH.A., Muhiddinov E.M. Қазирги kezde mektep okushylary arasynda tirek-kimyl apparatynun zhii tararan byzylularyn dene shynoktyru zhattyfularymen tyzetu /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.76-81.

[22] Aitbaeva A.B., Rahmatulla M. Mumkindigi shekteuli balalardyn tanyndyk kuzirettiligin kalypstastyrudagy art-terapiyalık adisterdin roli /Pedagogika zhane psihologiya. – 2017. – №1(30). – 113-119 bb.

[23] Moiseeva N.A., Toktarbaev D.S., Tungyshmuratova L.S. O problemah professional'noj kompetentnosti pedagogov organizacij obrazovaniya v sfere adaptivnoj fizicheskoy kul'tury v Respublike Kazahstan /Adaptivnaya fizicheskaya kul'tura i sport: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: Materialy I Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 19-20 sentyabrya. – Nur-Sultan, 2019. – S.49-53.

**Психолого-педагогические особенности
физического воспитания детей с ограниченными возможностями**

Ш.А. Балгимбеков¹, К.Е. Кушназарова¹, Ш. Болаткызы¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье изложены психолого-педагогические особенности физического воспитания детей с ограниченными возможностями. Отмечено, что за последние 5 лет в Казахстане количество инвалидов увеличилось на 7,5% и в настоящее время составляет 674,2 тыс., из них 86956 – лица в возрасте до 18 лет, из которых 90%

– дети в возрасте до 16 лет. Авторами описаны особенности моторно-психического развития детей с нарушениями зрения, слуха, речи, опорно-двигательного аппарата и нервной системы. Представлены сведения о методиках адаптивной физической культуры детей с различными нарушениями развития и здоровья. Предложены требования к профессиональной компетентности педагога-тренера образовательных организаций в области адаптивной физической культуры для работы с детьми с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: физическое воспитание; дети с ограниченными возможностями; здоровье; психическое развитие; адаптивная физическая культура; физические упражнения; коррекция; методика; педагог-тренер.

Psychological and pedagogical features of the physical education of children with disabilities

Sh.Balgimbekov¹, K.Kushnazarova¹, Sh.Bolatkyzy¹

¹*Abai University (Almaty, Kazakhstan)*

Abstract

The article outlines the psychological and pedagogical features of the physical education of children with disabilities. It is noted that over the past 5 years in Kazakhstan the number of disabled people has increased by 7.5% and currently amounts to 674200. 86956 are people under the age of 18 years, of which 90% are children under the age of 16. The authors describe the features of the motor-mental development of children with visual, hearing, speech, musculoskeletal and nervous system disorders. Information is presented on the methods of adaptive physical education of children with various developmental and health disorders. The requirements to the professional competence of the teacher-trainer of educational organizations in the field of adaptive physical education for working with children with special educational needs are proposed.

Keywords: physical education; children with disabilities; health; mental development; adaptive physical education; physical exercises; correction; methodology; teacher trainer

Редакцияға 20.01.2020 қабылданды.

МРНТИ 14.25.07

А.А. ШАЯХМЕТОВА¹, А.Д. СИХЫНБАЙ¹

¹*Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті*

(Көкшетау, Қазақстан),

aisulu_sh@mail.ru; aidana.sihinbai@gmail.com

https://doi.org/10.51889/2020-3.2077-6861.12

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру білім беру саласындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылатын мәселелер қарастырылған. Бастауыш сынып оқушысының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, сонымен қатар, шебер қарым-қатынас жасай білетін оқушыларды тәрбиелеу басты мақсаттардың бірі болып табылады. Бұл мақалада «коммуникация», «мәдениет» және «толеранттылық» ұғымдарын теориялық тұрғыда негіздей отырып, «коммуникативтік мәдениет» ұғымына анықтама берілген. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениеті жайлы зерттеушілер мен ғалымдардың ой-пікірлері, бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетінің ерекшеліктері және коммуникативтік мәдениетті қалыптастыру бағыты көрсетілген. Сондай-ақ, коммуникативтік мәдениетке ие оқушы бойында болуы қажет қасиеттер мен негізгі компоненттер аталып өтілген. Оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік мәдениетін қалыптастырудағы әдістер мен тәсілдерді дұрыс таңдау арқылы дұрыс ұйымдастырылған оқу-тәрбие жұмысының қажеттілігі туралы негізгі ой айтылды.

Түйін сөздер: коммуникация; мәдениет; толеранттылық; қарым-қатынас; коммуникативтік мәдениет; бастауыш сынып оқушысы.